

Przystanek historia

<https://przystanekhistoria.pl/pa2/teksty/100672,Cenzura-na-targach-ksiazki.html>

Fot. NAC

ARTYKUŁ

Cenzura na targach książki

OKRES HISTORYCZNY

(1956-1970) Od Października do Grudnia (1970-1980) Od Gdańska do Gdańska

Autor: MAŁGORZATA CHOMA-JUSIŃSKA 28.04.2023

Międzynarodowe Targi Książki (MTK) były swego rodzaju oknem na świat dla ludzi książki w Polsce, zwłaszcza bibliotekarzy i księgarzy. Pierwsze MTK zostały zorganizowane w 1956 r. w ramach XXV Międzynarodowych Targów w Poznaniu. Od 1958 r. były niezależną imprezą, odbywały się w Warszawie, w

Pałacu Kultury i Nauki.

Organizatorem Międzynarodowych Targów Książki była Centrala Handlu Zagranicznego „*Ars Polona*”. Firma powołana została w 1953 r. jako Centrala Handlu Zagranicznego „Prasa i Książka”. Miała monopol na sprzedaż zagranicznych periodyków, książek oraz płyt gramofonowych i artykułów filatelistycznych w Polsce, a polskich poza granicami kraju. Od 1973 r. została włączona do Robotniczej Spółdzielni Wydawniczej „Prasa-Książka-Ruch” i działała pod nazwą „*Ars Polona-Ruch*”.

Zakratowane okno na świat

W latach 70. wyraźnie wzrosło zainteresowanie Targami w Warszawie w porównaniu z poprzednią dekadą, zapewne także za sprawą zmiany sytuacji politycznej w PRL po objęciu funkcji I sekretarza KC PZPR przez Edwarda Gierka. Targi stały się jedną z ważniejszych imprez międzynarodowych przeznaczonych dla wydawców, księgarzy i autorów.

Targi stały się jedną z ważniejszych imprez międzynarodowych przeznaczonych dla wydawców, księgarzy i autorów.

Każdego roku organizowano przynajmniej dwieście kilkadziesiąt stoisk, na których reprezentowanych było kilkuset wydawców z całego świata. Zwykle ok. 30-40% wystawców przyjeżdżało z krajów zachodnich – najczęściej z Francji, RFN, Wielkiej Brytanii i USA. Każde stoisko obsługiwało parę osób. Łącznie w Targach uczestniczyło zatem sześciuset lub nawet siedmiuset gości zagranicznych. Jako ważna impreza międzynarodowa, Targi zostały objęte nadzorem partyjnym na szczeblu Wydziału Kultury KC PZPR.

Były także objęte kontrolą aparatu bezpieczeństwa. Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk czuwał nad tym, jakie treści prezentowane były na stoiskach – w książkach, czasopiśmie i gazetach oraz na plakatach reklamowych. Organizatorzy imprezy konsekwentnie podkreślali preferowany profil prezentowanych publikacji: książki naukowe, techniczne, medyczne, pomoce do nauki języków obcych. Jednak każdego roku wydawcy przywozili także szeroki wybór tytułów z humanistyki, nauk politycznych i społecznych

oraz literatury pięknej, które w pierwszej kolejności przykuwały uwagę cenzorów.

Zanim stoiska zostały udostępnione publiczności, ofertę wydawców oceniali pracownicy GUKPPIW. Kontrole odbywały się wieczorem i w nocy, co nadawało szczególną aurę działaniom cenzorskim. Zwykle przynajmniej kilkadziesiąt tytułów podlegało usunięciu. Był to niewielki procent oferty wydawców. W 1975 r. decyzją cenzorów zostały usunięte 154 tytuły, w 1978 r. – 107, w 1979 r. – 94, a w następnym roku niemal o połowę mniej – 57 tytułów. Nie był to raczej efekt liberalizmu urzędników. Sami cenzorzy przyznali, że w 1980 r. wydawcy w większym stopniu niż w latach poprzednich dostosowali się do wymogu prezentacji książek naukowych, z dyscyplin technicznych i przyrodniczych, a zatem mniej kontrowersyjnych.

Katalog zastrzeżeń przedstawionych przez cenzorów na przestrzeni lat był bardzo podobny. Najczęstszym ogólnie sformułowanym zarzutem była obecność w publikacjach treści antykomunistycznych i antysowieckich. Usuwane były prace poddające krytyce marksizm jako koncepcję filozoficzną. Wiele wycofanych tytułów zawierało także odniesienia do historii II wojny, roli ZSRS w światowym konflikcie oraz genezy zimnej wojny. Zarzuty zgłoszone wobec publikacji zachodniemieckich dotyczyły głównie rewizjonizmu w odniesieniu do polskiej granicy zachodniej, wypędzenia i wysiedlenia ludności niemieckiej po II wojnie.

Fot. NAC

Polskie książki zza żelaznej kurtyny

W 1979 r. na Targach zorganizowano 226 stoisk dla wydawców z 25 krajów. Publiczność Targów pierwszy raz miała okazję zobaczyć książki opublikowane przez polskie wydawnictwa zachodnie. Zaprezentowane zostały przez *Polonia Bookstore and Publishers Co.* z Chicago, księgarnię i wydawnictwo kierowane przez Edwarda Puacza. Właściciel wydawnictwa w 1977 r. podpisał z przedsiębiorstwem „*Ars Polona*” umowę dotyczącą szerszej współpracy w zakresie zakupu i sprzedaży książek. Dwa lata później *Polonia Bookstore* zaprezentowała swój dorobek na Targach.

Katalog zastrzeżeń przedstawionych przez cenzorów na przestrzeni lat był bardzo podobny. Najczęstszym ogólnie sformułowanym zarzutem była obecność w publikacjach treści antykomunistycznych i antysowieckich.

Puacz przywiózł także obcojęzyczne *polonica* oraz nowości z ostatnich dwóch lat z oferty wydawnictw polskich z USA, Wielkiej Brytanii, Francji i Włoch. Niektórzy wydawcy mogli być neutralni z punktu widzenia cenzury, jak *Éditions du Dialogue*. Na swoim stoisku Puacz chciał jednak zaprezentować także książki Instytutu Literackiego oraz tytuły emigracyjnych wydawców z Londynu. Jak można było się spodziewać, cenzorzy nie dopuścili do prezentacji aż dwudziestu tytułów (na 94 wycofane w czasie tej edycji Targów). Książki Instytutu Literackiego zostały usunięte ze względu na brak debitu komunikacyjnego dla publikacji tego wydawnictwa. Były to: *Wspomnienia o Bibliotece Narodowej w Warszawie* i *Szkice o literaturze emigracyjnej* Marii Danielewicz-Zielińskiej; *Ziemia Ulro* Czesława Miłosza, *Czas odmieniony* Marii Czapskiej, *Pisma* gen. Wacława Stachewicza, t. 1 (*Przygotowania wojenne w Polsce 1935 -1939*).

W przypadku pozostałych tytułów cenzorzy podawali bardziej szczegółowe uzasadnienia. Książka Henryka

Główna W pracy i walce. Życiorysy szesnastu wybitnych Polaków XX wieku (Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”) została usunięta m.in. ze względu na przedstawienie przez autora „własnej wizji »wolnej i niepodległej« Polski”. *Zwierciadło duszy. Listy Polaków*, opracowane przez ks. dr. Zdzisława Peszkowskiego (Veritas), zawierały „rozdziały dotyczące prób porozumień Episkopatu z rządem polskim nakreślone tendencyjnie”. Drugim argumentem był sposób przedstawienia sytuacji Kościoła w Polsce, jako „tragicznej”, zwrócenie uwagi na „objawy ucisku”. Obraz relacji państwo-Kościół zaważył też na wycofaniu pracy *Jan Paweł II syn narodu polskiego*, wydanej pod szyldem „Myśli Polskiej”.

Dwutomowa *Kronika życia Józefa Piłsudskiego* Wacława Jędrzejewicza (Polska Fundacja Kulturalna w Londynie) zawierała odniesienie do wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. i roli jaką odegrał w niej Piłsudski. Książkę Stanisława Żochowskiego *Brytyjska polityka wobec Polski 1916–1948* cenzorzy zakwestionowali m.in. z powodu fragmentów dotyczących zbrodni NKWD na Polakach i deportacji do ZSRS w 1940 i 1941 r. oraz oceny stanowiska Winstona Churchilla wobec polityki Sowietów podporządkowania Polski. Akcentowanie kwestii uzależnienia Polski od Związku Sowieckiego cenzorzy podali także jako uzasadnienie wycofania książki Wojciecha Wasiutyńskiego *Źródła niepodległości* (Instytut Romana Dmowskiego w Londynie):

„Autor stwierdza, że Polska nie jest niepodległa, jest poddana Moskwie od zewnątrz przez powiązania wojskowe i od wewnątrz przez partię”.

W książce Jana Frylinga *W osiemdziesięciu latach dookoła świata* (PFK) cenzorzy dostrzegli, że autor „wysuwa roszczenia do byłych »ziem wschodnich«” oraz „nostalgiczne epitety o tematyce lwowskiej”. Ich uwagę zwróciły zacytowane słowa Piłsudskiego:

„Lwów – któreż polskie serce nie drgnie na to miasto”.

Wydana przez Odnowę książka *Medytacje*, autorstwa Henryka Skolimowskiego, jednego z twórców eko-filozofii, została wycofana z powodu krytyki materializmu marksistowskiego. Usunięta została także praca Adama Bromke *Idealizm a realizm* (Polonia Bookstore), w której autor krytykował politykę wewnętrzną i zewnętrzną PRL oraz zarysował „perspektywy współpracy społeczeństwa w kraju z Polonią w dziele dokonania przemian społeczno-ustrojowych w Polsce”. Zaskakująco brzmi wyjaśnienie w sprawie zbioru opowiadań Marka Nowakowskiego *Tutaj całować nie wolno*, również wydanego przez Puacza: cenzorzy jako uzasadnienie podali jedynie cytaty ze wstępu: „Odkrywanie bytu szarego człowieka w Polsce” (we wprowadzeniu do książki zostało to przedstawione jako pasja autora).

Kwartalnik „*The Polish Review*”, wydawany przez Polski Instytut Naukowy w Ameryce (*Instytut Polish Institute*

of Arts and Sciences of America) zawierał „reklamówki Zapisu i Aneksu ze szczegółowym ich omówieniem”.

Ze stoiska Puacza została także usunięta książka Richarda Lukasa *The Strange Allies*, wydana przez *University of Tennessee Press*, zawierająca m.in. rozdział na temat zbrodni katyńskiej.

Fot. NAC

Fot. NAC

Daremna droga

Puacz na łamach „Związkowca” i „Kultury” opublikował relacje z warszawskich Targów. Pochwalił się, że wystawa *Polonia Bookstore* z pozostałymi 61 książkami biła rekordy frekwencji oraz liczby indywidualnych

zamówień na książki (ok. 2 tys.).

„Od rana do wieczora było tłoczno przy stoisku, książki nasze podawano sobie z rąk do rąk”

– odnotował z satysfakcją. Stoisko odwiedzili bibliotekarze, naukowcy, nauczyciele.

Dwutomowa Kronika życia Józefa Piłsudskiego
Wacława Jędrzejewicza (Polska Fundacja
Kulturalna w Londynie) zawierała odniesienie
do wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. i
roli jaką odegrał w niej Piłsudski.

Wśród najbardziej popularnych tytułów wymienił m.in. zbiór poezji Miłosza, powieść Danuty Mostwin *Odchodzą moi synowie*, kilka tytułów wspomnieniowych, m.in. Karola Popiela *Generał Sikorski w mojej pamięci* (Odnova), Zbigniewa Zaniewickiego *Moje pełnoletcie* (PFK Londyn), a także broszurę *Uchwały w Helsinkach (3-ci Koszyk)* oraz zawsze poszukiwane słowniki polsko-angielskie i angielsko-polskie. Na stoisku można było zobaczyć także książki wydane po angielsku, popularyzujące wkład Polaków w historię Stanów Zjednoczonych, np. kolekcjonerskie wydanie listów Tadeusza Kościuszki: *Autograph letters of Thaddeus Kosciuszko in the American Revolution* pod red. Metchie J. E. Budka (wyd. *The Polish Museum of America*) oraz biografię inżyniera Włodzimierza Krzyżanowskiego, uczestnika wojny secesyjnej *For liberty and justice. The life and times of Wladimir Krzyzanowski*, napisaną przez Jamesa S. Pula (wydaną przez fundację *Polish American Congress Charitable Foundation*).

Pomimo zainteresowania książkami prezentowanymi przez Puacza, zamówienia nie zostały zrealizowane:

„Po zakończonych targach udałem się do dyrekcji *Ars Polona* (centrali eksportu i importu kultury), aby ustalić ilość i terminy dostaw książek u nas zamówionych. Załatwiono nam wszystkie zamówienia hurtem. Odmownie. Brak dewiz”.

Przydziały dewiz na zakupy księgarskie faktycznie nie były wystarczające, by zaspokoić dezyderaty bibliotek i księgarń. Zarazem jednak był to dobry pretekst, aby nie dopuścić do obiegu w kraju niepożądanych książek, wydanych na Zachodzie.

Publiczność Targów musiała czekać aż do maja 1989 r., aby ponownie zobaczyć tytuły polskich wydawców emigracyjnych, prezentowane na stoisku *Orbis Books* (London) Ltd. Jerzego Kulczyckiego, tym razem nieocenzurowanym.

COFNIJ SIĘ